

ישראל צועדת בעיניים פקוחות אל דשדוש כלכלי

תומר פדלון ואסטבן קלור | 29 במארס, 2023 | גיליון 1704

ממשלת ישראל החדשה עומדת מול אתגרים רבים וחשובים, אשר בכוחם לעצב את צבינה של מדינת ישראל לשנים רבות קדימה. אחד מהאתגרים הקיומיים בפני המדינה הוא השילוב של האוכלוסייה החרדית במרקמה החברתי והכלכלי. אין מדובר בצורך חיוני בהווה בלבד, אלא במיוחד בהסתכלות עתידית. הצמיחה הכלכלית המרשימה שנרשמה בעשרים השנים האחרונות, שהובילה לשיפור ברמת החיים, נמצאת כעת בסכנה שכן המגמות החיוביות מתנגשות עם המגמות הדמוגרפיות. ההסכמים הקואליציוניים והתקציב המתגבש לא רק שאינם מתמודדים עם הסכנה הזו אלא תורמים לה במידה רבה. נראה כי גם ללא ההשלכות הכלכליות הפוטנציאליות של שינויים במערכת המשפטית, הדרך לדשדוש כלכלי קרובה מאוד.

הכלכלה הישראלית צמחה במידה מרשימה ב-20 השנים האחרונות. זאת לאחר שבתחילת שנות האלפיים הוביל שילובן של האנתיפאדה השנייה והשלכות משבר הדוט.קום למיתון כלכלי חמור. בשנים אלו ערכה ממשלת ישראל בראשותו של אריאל שרון, כשבנימין נתניהו כיהן בתפקיד שר האוצר, שורת רפורמות כלכליות שנועדו לעודד צמיחה. החל משנת 2005, הרפורמות הכלכליות וההתייבבות במצב הביטחוני באו לידי ביטוי גם בגידול בתוצר לנפש עד כי בשנת 2010 התקבלה ישראל כחברה בארגון המדינות המפותחות (OECD). הצמיחה הכלכלית של ישראל בעשור האחרון המשיכה להרשים ולפי הבנק העולמי, בשנת 2021 היה התוצר לנפש בישראל, במונחי כוח קנייה, כמעט כפול משהיה בתחילת המאה הנוכחית.

חלק מהרכיבים המרכזיים של הרפורמה משנת 2003 היו תמריצים כלכליים חזקים שנועדו לעודד יציאה מקצבאות לעבודה. אלה כללו קיצוצים בתשלומי העברה, בין היתר הקשחת תנאים לקבלת קצבאות. מדיניות זו הצליחה לעודד בעיקר נשים חרדיות להצטרף למעגל העבודה. כן הוביל התמריץ הזה ליצירה של מסגרות לימוד מיוחדות לנשים חרדיות, המציעות הכשרה מכוונת לצרכי שוק העבודה. הוקמו סמינרים לבנות ומכללות רבות, המלמדים חינוך והכשרת להוראה, ראיית חשבון ועריכת דין, ולאחרונה גם תכנות. כתוצאה מכך ומהתאמות שנעשו במקומות העבודה, עלו שיעורי התעסוקה של נשים חרדיות במידה ניכרת – מכ-50 אחוזים בשנת 2003 לשיא של 83 אחוזים ברבעון האחרון של 2021. שיעור זה זהה לשיעור התעסוקה בקרב נשים היהודיות הלא חרדיות.

עם זאת ולמרות השיפור בשיעורי התעסוקה, קיימים עוד הבדלים משמעותיים באיכות התעסוקה בין נשים חרדיות לבין נשים יהודיות לא חרדיות. נשים חרדיות נוטות יותר לעבוד במשרות חלקיות ובענפים המאופיינים במשכורות נמוכות יחסית (דוגמת חינוך וסיעוד). לכן, נשים חרדיות מרוויחות בממוצע כ-20 אחוזים פחות לשעת עבודה לעומת נשים יהודיות לא חרדיות.

המצב בקרב הגברים החרדים חמור הרבה יותר. מסיבות שונות, חלקן תרבותיות וחלקן חברתיות, תמריצי הרפורמה משנת 2003 לא הצליחו באותה מידה לשלב את הגברים החרדים בשוק העבודה. לעומת הנשים החרדיות, מערכת החינוך של הבנים החרדים מתרכזת בלימודי קודש ומזניחה לימודי ליבה. בנוסף לכך, החברה החרדית מעודדת את בוגרי מערכת החינוך החרדי להתרכז בלימודי תורה על חשבון תעסוקה והשכלה גבוהה. לכן, אין היצע רחב של מוסדות לימוד המציעים תארים מתקדמים עבור גברים חרדים. כתוצאה מכך, גברים חרדים מתקשים לגשת למוסדות להשכלה גבוהה ולהשתלב בשוק התעסוקה בענפים ובמקצועות יוקרתיים. בשנת 2003, שיעור התעסוקה של גברים חרדיים עמד על כ-35 אחוזים והוא עלה לכ-53 אחוזים בלבד בשנת 2022 - רחוק מאוד משיעור התעסוקה של גברים יהודים לא חרדים, העומד על-88.5 אחוזים.

נתוני שירות התעסוקה המוצגים בתרשים 1 מתארים היטב את הפערים בתוצר לנפש בין המגזרים השונים בחברה הישראלית. לפי הנתונים האלה, התוצר לנפש במגזר היהודי הלא חרדי גבוה יותר מפי שלוש מזה שבמגזר החרדי וקצת פחות מפי שלוש מזה במגזר הערבי. התוצר לנפש במגזר החרדי ובמגזר הערבי הוא אפילו נמוך מהתוצר לנפש הממוצע במזרח התיכון, שעומד על כ-19 אלף דולר בשנה. לעומתם, התוצר לנפש בקרב היהודים הלא חרדים הוא בין הגבוהים בעולם המערבי.

תרשים 1: תוצר לנפש לפי מגזרים שונים (אלפי \$, שנת 2017)

תוצר לנפש (אלפי \$, שנת 2017)	יחס לממוצע	
48,912	1.2783	יהודים לא חרדים
17,627	0.4607	ערבים
15,188	0.3969	יהודים חרדים
38263		ממוצע

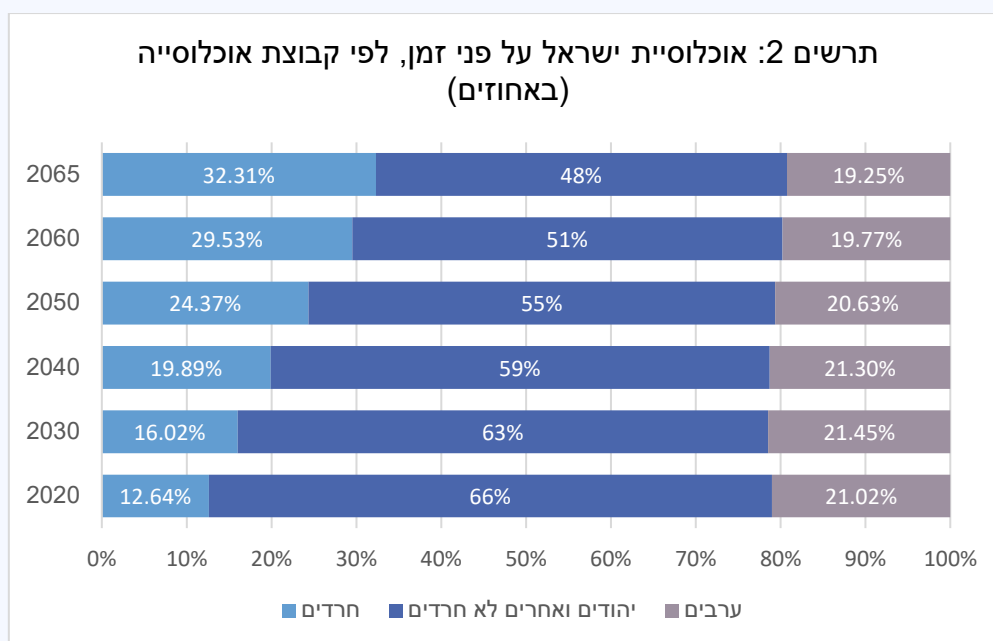
מקור: עיבודי שירות התעסוקה לנתוני סקר כוח-אדם (2018)

לפערים אלה מספר סיבות. כאמור, הגברים החרדיים לא משתלבים בכלכלה בדומה לשאר האוכלוסייה ומאז שנת 2015, שיעור התעסוקה שלהם נע בסביבות 50 אחוזים לעומת מעל 85 אחוזים בקרב גברים יהודים לא-חרדים. בנוסף, מחקר של בנק ישראל בשנת 2019 גילה כי פריון העבודה של גברים חרדיים הוא נמוך ב-60 אחוזים מגברים יהודים לא חרדים ופריון העבודה של נשים חרדיות נמוך ב-40 אחוזים. אחד הגורמים העיקריים לפערים האלה הינו השכלה ללא לימודי ליבה, שאינה מותאמת לשוק העבודה המודרני. החינוך החרדי מתנהל כמערכת נפרדת כמעט בלי פיקוח ממשרד החינוך. בנים חרדים לומדים לימודי ליבה ברמת בסיסית בלבד (אם בכלל), ואינם רוכשים כלים בסיסיים לשוק העבודה או להשכלה גבוהה. בנים הלומדים בבתי ספר יסודיים במגזר החרדי מקבלים ציונים נמוכים משמעותית מהממוצע הארצי במיצ"ב במתמטיקה בכיתה ה', ואף מעל 70 אחוז מהם נכשלים (ציון מתחת ל-55). רק כ-20 אחוזים מהבנות וכארבעה אחוזים מהבנים במגזר החרדי זכאים לתעודת בגרות.

ניסיונות לשנות את המצב נתקלים בהתנגדות חריפה מצד ההנהגה החרדית. בשנת 2014, שר החינוך שי פירון הקים מסלול ממלכתי חרדי המשלב לימודי קודש עם תעודת בגרות מלאה. אולם, ההנהגה החרדית התנגדה בזמנו להקמתו והיא מתנגדת עד היום לשילוב תלמידים חרדים במסלול - למרות הביקוש הגובר בתוך המגזר החרדי. על כן, פחות מחמישה אחוז מהתלמידים החרדים לוקחים חלק במסלול הזה. לאור זאת, לא פלא שהמצב הולך ומחמיר. סקר שנערך בשנת 2022 על ידי המכון הישראלי לדמוקרטיה הראה שבעשורים האחרונים מסתמנת ירידה משמעותית בלימודי האנגלית בחינוך החרדי. בעוד ש-54 אחוזים מהגברים מעל גיל 45 בוגרי החינוך החרדי למדו אנגלית, רק 18 אחוזים מהגברים בגילאים 18-24 עשו זאת.

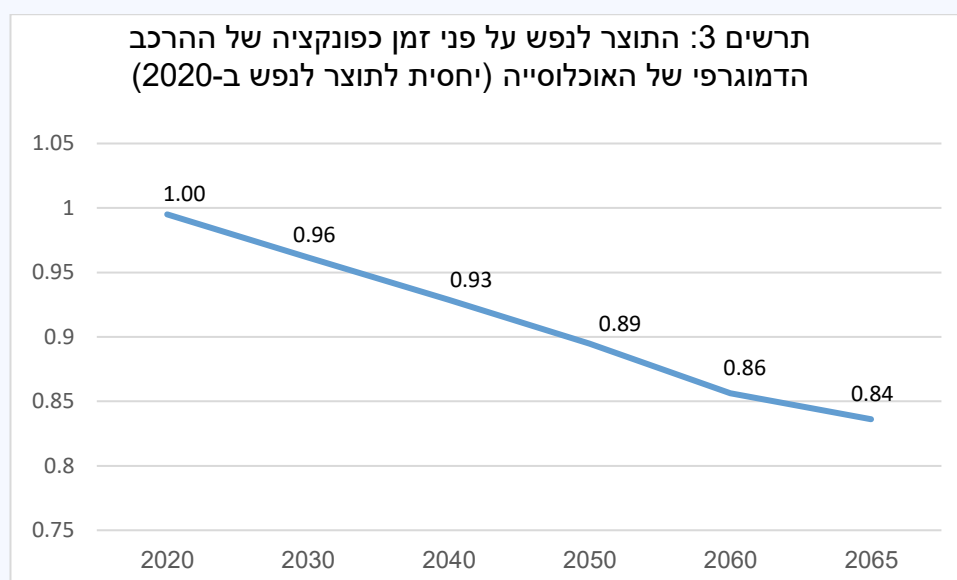
לאור הנתונים העגומים האלה, ברור שהמגזר החרדי אינו מצליח להשתלב בעבודות יוקרתיות. ההייטק מהווה מיקרוקוסמוס לבעיה. תעשיית ההייטק מאופיינית על ידי סביבת עבודה מעניינת ומאתגרת וגם מתגמלת מאוד. הענף אחראי על למעלה ממחצית מהייצוא הישראלי (67 מיליארד דולר בשנת 2021), ותרומתו לצמיחה בשנים 2017-2021 עומדת על 45 אחוז. דוח של משרד הכלכלה ממאי 2022 מראה שבקרוב צעירים בגילאים 25-35 שעובדים בענף הזה, רק 2.5 אחוזים מכלל הגברים ו-4.7 אחוזים מכלל הנשים משתייכים למגזר החרדי. מסתבר שלמרות המאמצים הרבים והמשאבים המושקעים בכך, היכולת לסגור פערי השכלה בסיסים בגילאים מבוגרים יותר מוגבלת מאוד. ללא רפורמה יסודית במערכת החינוך החרדית, לא תהיה להם יכולת להשתלב בענפים כלכליים יוקרתיים.

בעיית פריון העבודה והשילוב בתעסוקה הנמוכים של החברה החרדית הופכת קיומית כאשר אנחנו לוקחים בחשבון את התחזיות הדמוגרפיות. תרשים 2 מציג את התחזיות הדמוגרפיות לפי קבוצת אוכלוסייה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. עם שיעורי ילודה שנעים סביב שבעה ילדים לאישה, חלקה של האוכלוסייה החרדית באוכלוסייה צפוי לעלות במידה משמעותית על פני זמן. בעוד משקלה של החברה החרדית עומד היום על כ-13 אחוזים מהאוכלוסייה, משקל זה צפוי לגדול עד כדי שליש מהאוכלוסייה בעוד 45 שנה.

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

גם אם נתעלם מבעיית הצפיפות שמייצר גידול שנתי של כשני אחוזים בגודל האוכלוסייה, העלייה בחלקה של האוכלוסייה החרדית גורמת אתגרים כלכליים לא פשוטים לפתרון. תרשים 3 משלב את ההבדלים בפריון של המגזרים השונים (תרשים 1) ואת התחזיות הדמוגרפיות לפי מגזרים (תרשים 2) על מנת לייצר תחזית לתוצר לנפש בישראל (כאשר שנת 2020 מהווה את נקודת הייחוס).

חישובי המחברים על סמך רמת הפריון של האוכלוסיות השונות וההתפתחות הדמוגרפית שלהן על פני זמן

התרשים מראה בבירור שכלכלת ישראל נמצאת בדרך הבטוחה לירידה חדה בתוצר לנפש. בהיעדר שינוי מהותי במערכת החינוך של החברה החרדית, התוצר לנפש בישראל צפוי

להתכווץ בחמישה אחוזים בתחילת העשור הבא, ב-10 אחוזים עד שנת 2050 וב-15 אחוזים בתחילת שנות ה-60 – תחזיות אלה כולן בהשוואה לתוצר לנפש שהיינו מקבלים עם ההרכב הנוכחי של האוכלוסייה. הערכה מדאיגה זו מהווה למעשה הערכת חסר לפגיעה בתוצר לאור המגמות במערכת החינוך החרדית, והתגובה הצפויה של מגזרים אחרים לדשדוש כלכלי עתידי (העברה של חלק מהפעילות העסקית למדינות אחרות והקמת של עסקים חדשים במדינות אחרות). תהליכים אלה רק יתעצמו לאור ההשלכות הכלכליות הקודרות של השינויים במערכת המשפטית המקודמים על ידי הממשלה. על פי תחזיות של הכלכלנית הראשית באוצר ובהתבסס על הדוחות של חברות דירוג האשראי הבינלאומיות, המהפכה המשפטית תביא לירידה של 0.8 אחוז בקצב צמיחת התוצר לנפש.

במילים פשוטות, כלכלת ישראל נמצאת במסלול שאינו בר קיימא ונדרשת שינוי כיוון חד במדיניות לגבי החברה החרדית על מנת להמשיך את המגמה הכלכלית החיובית של השנים האחרונות. לצערנו, תקציב המדינה שעבר בכנסת תורם להאצת התהליכים השליליים במקום להוביל לשינוי כיוון. ההסכמים הקואליציוניים שנחתמו עם הסיעות החרדיות מאפשרים אולי יציבות קואליציונית בהווה אך מסכנים את היציבות הכלכלית של מדינת ישראל בעתיד. התקציב הקרוב יגדיל את התקצוב למוסדות חינוך חרדיים ב-60 אחוזים (תוספת של 2.5 מיליארד שקל) מבלי לחייב אותם ללימודי ליבה. כתוצאה מכך, התלמידים של היום יוצבו בשנים הבאות בנקודת פתיחה גרועה בשוק התעסוקה בכלל ובעבודות בפריפריה גבוה בפרט.

תחזית מאיימת זו אינה כורח המציאות. היא מחייבת התבוננות מעמיקה ומדיניות אמיצה כדי לשנות את המסלול ההרסני עבור החברה החרדית והמשק הישראלי. השינויים הדמוגרפיים הללו מהווים אתגר לאומי ממדרגה ראשונה. האתגרים הביטחוניים שבפני מדינת ישראל מצריכים צבא חזק וחדשני בעל יתרון טכנולוגי מובהק על פני כל אויבי המדינה. כלכלה מדשדשת לא תוכל לספק אלא צבא שיהיה מסוגל לספק ביטחון מדשדש בלבד.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט